

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто та проаналізовано стан конкурентоспроможності економіки Одеської області. На основі дослідження іноземного та вітчизняного досвіду обґрунтовано необхідність використання кластерних моделей господарювання. Визначено доцільність формування кластерів по відповідних секторах економіки регіону.

The state of economy's competitiveness for the Odessa region is considered and analyzed in the article. Necessity of the use of manage cluster models is grounded on the basis of research the foreign and domestic experience. The expedience of forming the clusters with a glance the proper sectors of region's economy is detected.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Незважаючи на певні позитивні зрушення, розвиток економіки Одеської області є недостатньо ефективним. Економічне зростання ж відбувалося передусім за рахунок низькотехнологічних виробництв. Досить низькою залишається інноваційна активність підприємств. Для підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки доцільним є використання кластерних моделей господарювання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми розвитку економіки Одеської області досліджені у працях Б.В. Буркінського, В.О. Дергачова, Є.В. Лазаревої, В.М. Лисюка, В.Ф. Семенова, О.Г. Топчієва. Сутність кластерів та їхнє значення висвітлені у дослідженнях іноземних фахівців – М. Портера, М. Беста, М. Енрайта, С. Розенфельда, а також вітчизняних вчених – С.І. Соколенка, В.М. Андерсона, М.П. Войнаренка, Р.І. Сіліна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях, присвячених проблемам економіки регіону, відсутні розрахунки її структури за технологічним рівнем. А єдина наукова праця щодо надання рекомендацій зі створення кластерів у Одеській області – збірник «Підвищення конкурентоздатності економіки областей Заходу і Півдня України на основі формування кластерів» [1, с.164-168], у якому проблемам нашого регіону присвячено декілька сторінок.

Постановка завдання. Мета цієї статті – окреслити напрями підвищення конкурентоспроможності економіки Одеської області на основі розбудови кластерних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. За 2000-2007 роки валовий регіональний продукт зріс у Одеській області на 57%, промислове виробництво збільшилось на 69%. Це дозволило підвищити життєвий рівень населення регіону, знизити гостроту деяких соціальних проблем, зокрема проблеми безробіття. Ряд підприємств налагодили випуск конкурентоспроможної продукції, що відповідає світовим стандартам. Однак не вони визначають обличчя економіки регіону.

Важливим індикатором конкурентоспроможності національної та регіональної економіки є визначення часток секторів за рівнем технологічного розвитку. У розвинених країнах частка високотехнологічних галузей у обробній промисловості досягає 15-25%. Однак у Одеській області частка відповідних галузей склала у 2007 році 4,4%, зменшившись порівняно з 2002 роком у півтора рази (таблиця 1). Знижується також частка середньо високотехнологічних виробництв.

Структура обробної промисловості Одеської області
за технологічним рівнем

Група галузей	Частка в обсязі реалізованої продукції обробної промисловості (%)					
	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.
Високотехнологічні	6,6	4,6	9,3	4,0	5,1	4,4
Середньо високотехнологічні	34,4	31,5	32,6	27,0	31,3	29,7
Середньо низько технологічні	15,7	23,7	16,0	34,8	23,0	23,4
Низькотехнологічні	43,3	40,2	42,1	34,2	40,6	41,5

Не кращою є ситуація і в інших галузях економіки регіону. В сфері інформаційних технологій у 2007 році діяли 203 підприємства, на яких було зайнято 1360 працівників. Для порівняння: у харчовій промисловості – 26 тисяч зайнятих, у торгівлі – 224 тисячі. Дослідженнями та розробками займалися у 2007 році 94 підприємства, на яких працювали 2328 чоловік. Порівняно з 2004 роком чисельність зайнятих у цій сфері скоротилася у 1,6 рази.

Це свідчить, що економічне зростання відбувається передусім за рахунок низькотехнологічних виробництв. У регіональній економіці не відбуваються структурні зрушення, пов'язані з випуском наукоємної продукції, конкурентоспроможної на світових ринках.

Незадовільною є галузева структура товарного експорту. У експортних поставках домінує низькотехнологічна продукція, тоді як частка машинобудування останніми роками складає 8-12%. Для порівняння – у Харківській області машинобудівна продукція в 2002-2007 роках складала в середньому 51,6% товарного експорту [2, с.114].

Зі 100 найбільших підприємств Одеської області за обсягом реалізації (за виключенням вартості товарів, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки) до сфери високих технологій можна віднести, та й то із застереженнями, лише п'ять машинобудівних заводів. В той же час серед найбільших підприємств 16 – харчової промисловості, 10 підприємств торгівлі, 18 транспортних підприємств, 21 будівельна організація.

Із 20,5 тисяч підприємств регіону технологічні інновації у 2007 році впроваджували лише 33. Кількість таких підприємств за 5 років скоротилася в 3,5 рази (таблиця 2). Щоправда, у 2007 році витрати на технологічні інновації суттєво зросли. Однак 94% цих витрат припадає на три підприємства.

Таблиця 2

Інноваційна діяльність підприємств Одеської області

Показники	2002р.	2003р.	2005р.	2006р.	2007р.
Кількість підприємств, що здійснювали технологічні інновації, одиниць	114	82	41	43	33
Частка підприємств, що здійснювали технологічні інновації, у загальній кількості, %	0,8	0,5	0,2	0,2	0,2
Витрати на технологічні інновації, млн. грн.	74,3	33,0	109,7	129,1	693,6

У розвинених країнах важливу роль у інноваційному розвитку відіграє малий бізнес. Значну увагу приділяють малим інноваційним підприємствам у країнах з перехідною економікою. До прикладу, лише в одному районі Новосибірську, де розташоване Академмістечко, діють більше 200 таких фірм. Близько 1000 малих інноваційних фірм працюють у Москві. Однак міська влада вважає, що цього недостатньо, та прийняла Програму розвитку та підтримки малого підприємництва у інноваційній сфері, на реалізацію якої виділені значні кошти.

Інша ситуація – в нашому регіоні. У 2002 році в Одеській області діяли 18 інноваційних малих підприємств, у 2004 – 4, а у 2007 році – 1, що витратило на технологічні інновації 21 тис. грн.

Одеська область має потужний науково-технічний потенціал. В регіоні діють 65 організацій, що виконують наукові дослідження та розробки. На наукові та науково-технічні роботи у 2007 році витрачено 154 млн. грн. У цій сфері зайнято 10,4 тис. працівників (включаючи сумісників). Однак, як свідчать наведені вище дані, результати наукових досліджень майже не впроваджуються у економіку регіону.

Досвід багатьох країн свідчить, що важливим засобом підвищення конкурентоспроможності економіки є кластери – групи географічно близьких взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємно доповнюють один одного [3, с.258].

Підприємства – учасники кластеру – мають можливість спільного доступу до маркетингової інформації, результатів наукових досліджень. Кластер виступає як колективний підприємець, що поєднує переваги великого виробництва з гнучкістю, спроможністю швидко перебудовуватися, характерними для малого бізнесу. В розвинутих країнах кластери стали найважливішими центрами зростання, джерелом багатьох інновацій.

Оскільки більшість кластерів діють в рамках певного регіону та навіть міста, ефективне функціонування кластерів сприяє розвитку відповідного регіону. Визнання цього факту урядами та місцевими органами влади у багатьох країнах, успішна діяльність кластерів, їхні переваги порівняно з традиційними структурами призвели до значних змін у регіональній економічній політиці.

Якщо раніше більшість програм регіонального розвитку у розвинутих країнах передбачали надання субсидій певним фірмам, то зараз вони спрямовані насамперед на підтримку мережевих структур. Уряди та місцеві органи влади виступають у якості кластерних брокерів – організаторів діалогу між підприємцями, вкладають кошти для побудови відсутніх ланок у ланцюгах створення вартості тощо.

У країнах ЄС підтримка кластерів стала основою регіональних програм економічного розвитку. Серед країн СНД найбільших успіхів у формуванні мережевих виробничих структур досяг Казахстан. В останні роки значна увага приділяється підтримці кластерів і у Росії. Мережеві структури ефективно діють у Хмельницькій, Волинській, Рівненській областях та деяких інших регіонах України.

Що стосується Одеської області, то у Ізмаїльському районі існує кластер з виробництва учбового обладнання та меблів, створений під егідою Союзу малого та середнього бізнесу «Нижній Дунай». Одеською обласною організацією роботодавців розроблено проект створення кластеру у Болградському районі. До нього повинні увійти 30 підприємств, що зайняті виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції, вирощуванням лікарських рослин та виробництвом лікарських засобів, переробкою органічних відходів.

Чому ж в нашому регіоні кластери не отримали скільки-небудь помітного розвитку? На нашу думку, є декілька причин.

Україна – одна з небагатьох країн Європи, де на загальнодержавному рівні відсутні заходи, спрямовані на підтримку мережевих виробничих систем. Відсутність політичної волі

щодо підтримки кластерів частково пояснюється тим, що такі програми дають результати через декілька років. А мало хто з наших міністрів залишається на посаді більше року. В цих умовах політики здійснюють заходи, які забезпечують швидкий ефект. Їх мало цікавлять проекти, що запише у свій актив наступник.

Лише згадується про кластери у Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року. Щорічні Програми соціально-економічного розвитку також побудовані на традиційних засадах.

При всій важливості державної підтримки слід мати на увазі, що значна частина кластерів у розвинених країнах була створена без участі владних структур. В той же час немає та не може бути кластерів, створених без активної участі самих підприємців. На жаль, наші підприємці звикли виживати поодиночки. До того ж більшість з них не поінформована щодо можливостей та переваг кластерів.

Передумовою вироблення дієвої кластерної політики у регіоні є визначення потенціалу його кластеризації. Відповідне дослідження здійснюється у три етапи:

- визначення ринкових позицій галузей регіону;
- аналіз наявності та складу ресурсної бази, необхідної для забезпечення конкурентоспроможності у певних секторах економіки;
- аналіз кластерів.

Повномасштабне дослідження економіки Одеської області потребує чимало часу та зусиль. Наприклад, у програмі кластерних досліджень економіки Данії брали участь 513 аналітиків з фірм, наукових організацій, державних установ, розподілених на 35 робочих груп, що спеціалізувалися на конкретних секторах [4, с.155]. В той же час аналіз, здійснений у науково-дослідній роботі [5, с.15-37], серед виконавців якої були автори цієї статті, дозволив зробити певні висновки.

Для Одеської області характерні агломерати (пре-кластери). Формування зрілих, конкурентоспроможних кластерів вимагатиме чимало часу та зусиль. Однак потенціал регіону щодо створення таких структур є досить значний. Про це, зокрема, свідчить той факт, що за 143 видами економічної діяльності коефіцієнт спеціалізації у 2007 році перевищив 1. Іншими словами, частка підприємств регіону у загальному обсязі реалізації за цими видами діяльності перевищила частку Одеської області у доданій вартості (4,7%). При цьому по 42 видам діяльності коефіцієнт спеціалізації перевищив 3.

Структура економіки регіону та наявний потенціал дозволяють зробити висновок щодо доцільності формування кластерів насамперед у таких секторах.

1. Транспортно-логістичний комплекс. Ефективне використання транзитного потенціалу регіону потребує тісної інтеграції всіх ланок транспортно-розподільчого ланцюга, комплексного розвитку інфраструктури різних видів транспорту, єдиного інформаційного забезпечення системи вантажо- та товарообігу. Це краще за все можливо здійснити на основі кластерної моделі.

2. Рекреаційна сфера. Дякуючи сприятливим кліматичним умовам, природним лікувальним ресурсам, наявності необхідної інфраструктури Одеська область є одним з найбільш перспективних рекреаційно-туристичних регіонів України.

3. Агропромисловий комплекс. Кластери можуть бути сформовані у виноробстві, зерновому господарстві, переробленні та консервуванні овочів та фруктів, виробництві фруктових та овочевих соків, виробництві молочних продуктів, бджільництві.

4. Машинобудування. Можливим є формування кластерних структур у виробництві передавальної апаратури, суднобудуванні та ремонті суден, виробництві холодильного устаткування.

5. Промисловість будівельних матеріалів. Ця галузь до 2008 року динамічно зростала. До того ж у регіоні є необхідна ресурсна база для виробництва будівельних матеріалів, а Державна академія будівництва та архітектури готує кваліфікованих фахівців,

має відповідні наукові розробки.

6. Сфера високих технологій. Наявний науково-технічний потенціал та високий інтелектуальний рівень населення дозволяють, при проведенні відповідної політики, сформувати ефективні кластери, насамперед у сфері інформаційних технологій.

Висновки і перспективи подальших розробок. Економічний та соціальний розвиток регіону залежить насамперед від результатів діяльності розташованих у ньому фірм. Світовий та вітчизняний досвід свідчить, що важливим засобом підвищення їхньої конкурентоспроможності є впровадження кластерних моделей господарювання.

Проведений аналіз свідчить про доцільність формування відповідних структур в нашому регіоні, насамперед у АПК, транспортно-логістичному комплексі, рекреаційній сфері, машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів та сфері інформаційних технологій.

Необхідним є створення в масштабах області робочої групи, у яку повинні ввійти представники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємці, представники громадських організацій. Головне завдання цієї групи – аналіз економіки регіону та підготовка Програми розвитку в Одеській області кластерних структур.

Література

1. Соколенко С.І. Підвищення конкурентоздатності економіки областей Заходу і Півдня України на основі формування кластерів (Підсумки соціально-економічних досліджень): Збірник. – К.: Логос, 2005. – 238 с.
2. Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: Монографія. – Х.: ВОП Александрова К.М., 2008 – 304 с.
3. Портер М. Конкуренція: Монографія. – М.: Вільямс, 2003 – 496 с.
4. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: Монографія. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
5. Запровадження кластерних моделей господарювання – важливий чинник підвищення конкурентоспроможності економіки Одеської області: Звіт про НДР/ Одеський державний економічний університет. – Одеса, 2008. – 102 с.